

Toplumsal Hareketliliğin Ölçülmesi Onun Anlaşılması ve Açıklanması İçin Neden Yeterli Değildir?

Why is Measuring Social Mobility not Sufficient to Understand and Explain it?

Esra ÇOLAK TÜRE*

Öz

Toplumsal hareketlilik araştırmaları ister sınıf ister gelir isterse de statü konumları arasındaki değişikliği ölçüyor olsun, çoğunlukla survey vasıtasıyla elde edilen verilerin istatistiksel analiz marifetiyle analiz edildiği bir literatüre dayanmaktadır. Oysa ki, bireylerin konumları arasındaki değişim süreçleri, belirli değişkenler ve kavramsallaştırmalar vasıtasıyla anlaşılacak için çok fazla karmaşıktır. Bu tür niceliksel analizler toplumsal hareketlilik oranlarını betimlemek bakımından oldukça başarılı olsalar da bu hareketliliği üreten mekanizma ve ilişkileri nedensel olarak açıklamakta teknik ve metodolojik olarak birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bu makalede bu sorunlar açıklanarak, baskın araştırma tavrını sorgulamanın ve onun ötesine geçmenin önemi ile niteliksel verilerin toplumsal hareketlilik süreçlerine dair anlayışa yapabilecek olduğu katkının neler olabileceği ifade edilmektedir.

Anahtar sözcükler: Toplumsal hareketlilik, sınıf hareketliliği, statü kazanımı, niceliksel ve niteliksel araştırma metodları.

Abstract

Whether social mobility studies measure mobility between class or income or status positions, they often rely on a literature in which research data obtained through surveys and analyzed by statistical analysis. However, processes of change between individuals' positions are too complex to be understood through specific variables and conceptualizations. Although such quantitative analyzes are quite successful in describing social mobility rates, they encounter many technical and methodological problems in causal explanation of the mechanisms and relationships that produce social mobility. This article explains these problems and emphasizes the importance of questioning and going beyond the dominant research attitude and emphasize the contribution that qualitative data can make to the understanding of social mobility processes.

Keywords: Social mobility, class mobility, status attainment, quantitative and qualitative reseach methods.

Giriş

En genel haliyle bireylerin ya da toplumsal grupların sınıf, statü, gelir ya da meslek konumlarını değiştirme süreçleri ile ilgilenen toplumsal hareketlilik çalışmaları literatürünün temel ilgisi bireylerin

* Arş. Gör. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: esra.colak@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1413-6019

köken konumları ile menzil konumları arasındaki ilişkinin veya bağıın ne derecede sürdüğünün sorgulanması ve bu bağı güçlendiren ve zayıflatan nedenlerin analiz edilmesidir. Sanayi toplumlarında meydana gelen ekonomik büyüme ve gelişme sürecinin bireylerin kökenleri ile erişecekleri menzil konumu arasındaki bağı koparmaya yetecek değişiklikleri yaratıp yaratmadığının incelenmesi farklı iddia ve varsayımlardan yola çıkan ve fakat oldukça teknik bir inceleme ve niceliksel analiz tarzı ile sınırlanmış bir literatüre dayanıyor görünmektedir.

Bu niceliksel araştırma geleneği toplumsal hareketlilik çalışmaları üzerindeki hâkimiyetini sürdürürken Uluslararası Sosyoloji Derneği Araştırma Komitesi haber bülteni olan *Biography and Society*'de Gabriel Rosenthal'ın toplumsal hareketlilik çalışmalarında niteliksel verilerin açabileceği yola dikkat çeken araştırmacılardan biri olan Bertaux'yu "naif realizmin sineği tarafından ayartılmış ve onu yutarak oltaya takılan bir somon balığı gibi yaşam savaşı veriyor" olduğu şeklindeki benzetmesi (akt. Thompson, 2004, s. 240) toplumsal hareketliliği araştırmada bu baskın yönelim dışında bir araştırma stratejisine dair gösterilmeyen hoşgörünün dikkat çekici örneklerinden biridir. Thompson, niceliksel ve niteliksel verilerin toplumsal hareketliliği anlamının iki gözü olduğunu, bu sebeple ortak araştırma yapmanın gerekliliğini vurguladığı makalesinde bu iş birliğinin pratikte yukarıda aktarılan tavır ve daha başkaca sebeplerle teoride olduğundan çok daha zor olacağını, survey araştırmacılarının anlayışlarını değiştirmek konusundaki gönülsüzlüklerini kendi araştırma deneyimlerinden yola çıkarak paylaşmaktadır (2004, s. 252).

Esasen survey, kendisi vasıtasıyla bireylerin ya da toplumsal grupların sınıf, statü, meslek ya da gelir konumları arasındaki akışı ölçmek bakımından marifetli ve cazibeli bir tekniktir. Bunun önemli bir sebebi, genellikle çok fazla sayıda değişkeni dahil etmeden araştırmacılara oldukça net ve sade bir betimleme ve karşılaştırma aracı sunmasıdır. Başka bir deyişle, konum değişikliklerini ölçmek amacıyla istatistiki analizin farklı türlerinde kullanılmak üzere değişkenler ortaya koymak ve bu değişkenler arasında bir ilişki aramak üzerine çalışan bu araştırma tarzını benimseyen yaklaşımlar, toplumsal hareketliliğin miktar ve oranlarına ilişkin hesaplamaları konusunda oldukça başarılı olsa da, hesapladıkları hareketlilik ya da hareketsizliği üreten mekanizmaların neler olduğunu detaylı bir şekilde analiz etmek konusunda bir o kadar metodolojik açmaza ve aksaklığa sahiptirler. Hareketlilik araştırmaları temel soru ve sorunlarını, bireylerin toplumsal kökenleri ile erişmiş oldukları menzil arasındaki bağıın modern sınıai toplumsal dönüşümün yarattığı eğitim fırsatları ve yeni meslek konumları ile kopup kopmadığı üzerine formüle etmektedirler. Temel değişkenlerini kullanılan yaklaşımın teorik ve metodolojik ilkelerine göre belirlemekte ve bu değişkenler bireylerin sınıf, statü, gelir, meslek gibi konum değişkeni ve yine yaklaşımın niteliğine bağlı olarak eğitim değişkeninden oluşmaktadır. Bu yaklaşımlar, kimi zaman farklı değişkenler eklemek suretiyle¹, bireylerin köken konumları ile bağlarının sürüp sürmediği, sürmüyorsa eğitim gibi araçların bu bağı koparmada etkisinin ne olacağı varsayımı üzerinden yürüttükleri analizde, bu değişkenler arasında mevcut olan istatistiki ilişkiyi çoğu zaman bir nedensel ilişki gibi değerlendirmek hususunda ısrarcıdırlar. Oysa ne kadarlık bir nüfusun hangi kökenden hangi menzile ulaştığının bilinmesi, bu hareketliliği üreten mekanizmaları açıklamayacağından bireylerin konum değişikliklerine yönelik hipotez oluşturulması ve sınanması vasıtasıyla genelleştirme yapma arzusu içerisinde olan bu tür bir yaklaşımın değişkenler arası düzenliliğin ötesinde bir nedensellik anlayışı kazanmalarını gerektirmektedir.

Bu makalede, toplumsal hareketlilik araştırmalarında benzer araştırma yönelimine sahip çeşitli araştırma tasarımlarının ve istihdam ettikleri tekniklerin metodolojik sorunları ele alınmakta, bu sorunları aşmada niteliksel veya yoğun araştırma tasarımı ile mevcut anlayışın ötesine geçmenin bireylerin konumlarındaki yer değiştirme süreçlerini anlama ve açıklamada yapacağı katkılara mevcut çalışmaların bir bölümünün işaret ettikleri çeşitli önemli bulgulardan da istifade edilerek değinilmektedir.

¹ Genellikle bu konuda da birçok araştırmacı çok gönüllü değildir, zira yeni değişkenler eklemek istatistiki analizin net dilini sekteye uğraticı bir eylemdir ve daha az güvenli bir alana adım atmak gibidir. Öyle ki, bu alanın öncü isimlerinden Blau ve Duncan (1967) bir öz eleştiri yapar gibi, nedensel şemaların yeni bir değişken içerecek şekilde değiştirilmesinin ortaya konulmuş mevcut ilişkileri nasıl bozacağı ve değişikliğe uğratacağının gösterilmesinin de analizin bir parçası olduğunu, bu eklenen değişkenlerin nedensel değişkeni değil de bir ara değişkeni göstermiş olsa bile, toplumsal hareketlilikte sistemin nedensel anlayışını zenginleştireceğini ifade etmeleri, çoklu nedensel mekanizmaların iç içe geçerek bir etkiyi doğurabileceğini ima etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Hangi Yaklaşım, Neden, Neden Değil?

Toplumsal hareketlilik, farklı değişkenleri analizin merkezine yerleştiren farklı niceliksel yaklaşımlar vasıtasıyla ölçülmektedir. Sınıf hareketliliği yaklaşımı ya da yapısal sınıf hareketliliği yaklaşımında esas değişken sınıf iken (Goldthorpe, 1980; Erikson ve Goldthorpe, 1992), daha çok iktisatçıların faydalandığı gelir hareketliliği yaklaşımında gelir ya da servet düzeyi (Becker ve Tomes, 1979); statü kazanımı yaklaşımında ise, mesleki prestij ve/veya eğitim kazanımıdır (Blau ve Duncan, 1967). Statü kazanımı yaklaşımı bakımından ayrıca materyalist öğelerden ziyade kültürel etkenlerin bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerini açıklamada ön plana çıktığı sosyal sermayenin ve ağların bireylerin toplumsal konumlarını belirlemede öncelikli etkisini tartışan bir damardan daha söz edilebilir. Bütün bu yaklaşımların tümünün ortak gayesi ise kuşak içi ve/veya kuşaklar arası toplumsal hareketliliği spesifik bir biçimde ölçmektir ve bunun için teknik yoğun istatistikî analizi kullandıkları survey tekniğinden oldukça uzmanlaşmış ve teknikleşmiş bir yolla istifade ettikleri söylenebilir.

Bu tip araştırmalar, daha çok büyük ölçekli niceliksel verilerle çalışarak, -özellikle yapısal sınıf hareketliliği yaklaşımı- ülkelerin toplumsal eşitsizlikleri azaltmada veya aşmada ve sosyal adaleti sağlamada ne ölçüde başarılı olduklarını sorgulamak gibi politik bir gayeye hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda farklı ülkelerdeki akışkanlık oranlarını karşılaştırmak gibi bir amacı da taşırlar. Ancak ulusal ölçekli verileri kullanan araştırmalarda bu verilerin kendi içerisinde bile birçok analiz problemi varken, Türkiye gibi ulusal ölçekli verilere erişimin kısıtlı olduğu toplumlar için genelleyici toplumsal akış oranları vermek olanaksızdır.² Bu çalışmaların elde ettikleri niceliksel veriler daha geniş ve genelleştirilebilir iddialarda bulunmaya izin veriyor gibi görünse de esasen ilişkiler arasındaki nedensel mekanizmaları anlamaya müsait olmayan yanları bulunmaktadır (Lee ve Kramer, 2013, s. 21-22). Onların değişkenler arasında kurdukları sebep sonuç ilişkisi daima nedensel olarak sonuçları tarif etmeyebilmekte ya da birçok farklı mekanizma sonucu ortaya çıkan bir sonucun yalnızca bir boyutunu tek nedenmiş gibi gösterebilmektedir. Bireylerin köken toplumsal konumları ile kendi toplumsal konumları arasındaki mesafenin hangi temel değişkenler etrafında ölçülebilir hale getirilecek olduğu sorusunun etrafında şekillenmiş bulunan farklı yaklaşımların benimsedikleri farklı temel varsayımların ve analiz biçimlerinin kendi içlerinde birinin diğerine üstün geldiği çeşitli güçlü yanları bulunmakla birlikte, her birinin toplumsal hareketlilik sürecini bir yanıyla soyutlamaya tabi tutan ve farklı farklı mekanizmaların işleyişini gözden kaçırmaya meyilli olan temel birtakım sınırlılıkları da bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, toplumsal hareketlilik çalışmaları dendiğinde ilk akla gelen araştırmacılarından biri olan Goldthorpe'un çalışmasına aittir. Toplumsal hareketlilik oranlarının ölçülmesi bakımından araştırmasının en büyük gücü görece toplumsal hareketlilik oranlarını çok iyi tespit edebilmesi olmasına rağmen, Goldthorpe'un da içerisinde bulunduğu ve en genel haliyle sınıf hareketliliği yaklaşımı olarak isimlendirilebilecek bu araştırma tarzının ölçümlerinin kendi içerisinde sorunlu ve eleştirilen çok sayıda yanı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi bireyleri toplumsal sınıflara atarken tek cinsiyeti kullanmasıdır. Başka bir ifadeyle, bu analiz içerisinde yer alan köken ve menzil aktörlerinin erkek bireylerden seçilmiş olmasıdır. Bireyleri hızla bir sınıf konumuna atama ve sonra o sınıf konumlarından çıkış oranlarını ölçmek bakımından tek cinsiyet ile çalışmak pratik bir çözümmüş gibi görünse de hareketlilik sürecinin nedensel dinamikleri düşünüldüğünde bireylerin köken konumlarını yalnızca babalarından yola çıkarak tarif etmenin olanaksızlığı aşikârdır. Bu yönelimde ancak söz konusu örneklem içerisinde yer alan erkek bireylerin hangi sınıflara dağıldığı ya da mevcut sınıflara en fazla hangi sınıf konumundan geçiş olduğunun tespiti

² Türkiye'de ulusal düzeyde süreklilik gösteren veriler toplanmamış olduğundan toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik alanında fazla sayıda araştırma yapılamamıştır (Sunar, 2016, s.12). Az sayıdaki bu çalışmalar, en genel haliyle toplumsal tabakaları işbölümü ve mülkiyet ilişkileri temelinde (Boran, 1999; Boratav, 2004); siyasal güç ilişkileri ve üretici sınıflar temelinde (Mardin, 2015; Keyder, 2015, Karpat, 2017) ve sosyoekonomik statüye dayanan kapsayıcı bir tabakalaşma modeli oluşturmayı amaçlayan çalışmalar (Kalaycıoğlu vd. 2010; Sunar vd. 2016) ve bu sosyoekonomik statü endeksleri kullanılarak genel hareketlilik örüntüleri tespit etmeyi hedefleyen çalışmalar (Karademir Hazır vd., 2016) olarak kategorize edilebilirler. Hareketlilik çalışmalarında ise Aral (1980) ve Kaya (2008) ise sınıf şemaları dâhilinde hareketlilik analizi yapmaktadırlar. Tatlıcan (1996) meslekler temelinde toplumsal hareketliliği, Arık (2017) mekânın toplumsal hareketlilik stratejilerine etkisini, Çolak Türe (2022) ise farklı mesleklerden emekli olmuş bireylerin hareketlilik stratejilerini niteliksel veriler derleyerek araştırmış olan araştırmacılarıdır.

yapılabilir. Ayrıca, birçok araştırmacı, bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerini anlamanın ve açıklamanın ancak cinsiyete duyarlı, nitel araştırma tasarımları vasıtasıyla mümkün olabileceği konusunda hemfikirlerdir (Bertaux ve Thompson, 1997; Crompton, 2006; Payne ve Abbott, 1990).³

Bu sebeple, survey tipi çalışmalarda kendi örneklemlerinin dışında kalan ya da kasıtlı olarak bırakılan grupların durumuna ilişkin bir bakış açısı geliştirmek konusundaki gerekliliğin de vurgulanması önemlidir (Thompson, 2004, s. 239, 245). Crompton (2006, s. 670) kadınların meslek yaşamlarında onların konumlarını etkileyen sürecin karmaşıklığını ve kadınların çocukları üzerindeki “iyi” anne olmaya ilişkin fikirlerinin toplumsal konumlarla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, kadınların konumlarının zannedildiği gibi basitçe eş ya da babalarından hareketle tahmin edilemeyeceği, doğumun kadınların konumunu evlilikten, dolayısıyla da kocalarının konumlarından daha fazla etkilediği, erkek temelli ölçümlerin kadınlar için aynı sonuçları doğurmadığı, kadınlar için boşanmanın, erkekler için ise evlenmenin bir toplumsal hareketlilik katalizörü olarak değerlendirilmesi gerektiği farklı çalışmaların sonuçları vasıtasıyla ortaya koyulmaktadır (Thompson, 1997; 2012, s. 247; Crompton, 2006). Thompson da, benzer şekilde survey çalışmaları tarafından dışarıda bırakılan önemli bir grup olan kadınların hareketlilik dinamiklerinin ve yukarı doğru hareketlenmeyi önceleme biçimlerinin erkeklerden çok daha farklı ilerlediğini söylerken, kendi araştırma deneyimi üzerinden toplumsal hareketlilik çalışmalarında derinlemesine mülakatların bu detayları kavramada faydalı olduğunu, surveylere ek olarak mülakatlar yapılmasının korkulduğu gibi yanıtlayıcı oranlarında kötüleşmeye değil, bireylerin kendilerini daha iyi ifade etmek istemeleri sebebiyle zenginleşmeye katkıda bulunacağını vurgulamaktadır (2004, s. 247-252).

Sınıf hareketliliği yaklaşımının esas uğraşısı hareketlilik tablolarıdır. Babalarına göre çeşitli sınıf konumlarına hareket eden ya da çeşitli sınıf konumlarından gelen kuşaklar arası bu analiz, yine de farklı değişkenler belirleme ve bu değişkenlerin hareketlilikle korelasyonunu görmenin peşinde değildir. Bu yaklaşım en temelde belirli sınıf üyelerini etkileyen ancak diğerlerini etkilemeyen farklı toplumsal süreçler olduğu varsayımı ile hareketlilik oranları hesaplamak ile ilgilenmektedir. Bu anlayış yalnızca korelasyonlar vasıtasıyla nedensellik aramaktan daha farklıdır ama neticede düzenliliği üreten mekanizmalar hakkında halen varsayımlar üretmektedir. Bu varsayımlardan belki de en belirgin olanı aynı sınıf konumlarını paylaşanların, çocuklarının hareketliliği için de özdeş nitelikte sıçrama tahtaları oluşturduğuna dair anlaşılmaz ön kabuldür. Bu ön kabul, çoğu zaman avantajlı meslek konumlarına sahip ebeveynlerin çocuklarının hayatında bu avantajlar vasıtasıyla daha fazla etkili olabileceklerine dair bir varsayım ile de desteklenmektedir. Oysa ki, bu, ampirik verinin kendisinden türetilmeyen bir varsayım olduğundan, çalışmaların, aynı sınıf konumunda yer alanların mecburi olarak aynı stratejileri kullanmayabileceklerini, hatta aynı ebeveynlerin farklı çocuklar için farklı farklı stratejileri benimsediklerini ortaya koydukları görülmektedir (Wong, 2005, Çolak Türe, 2022, s. 179). Aynı şekilde farklı kökenlere mensup bireylerin benzer hedeflere yönelerek, aynı türden hareketlilik stratejileri kurgulamaları da mümkündür. Hoskins ve Barker (2016, s. 12), araştırmalarında farklı kökenlerden gelen iki öğrencinin ailelerinin etkileriyle benzer menzil hedeflerine sahip olduklarını göstermektedirler.

Sınıfın çeşitli kavramsallaştırma ihtilafları sebebiyle toplumsal hareketlilik çalışmalarında yeterli bir gösterge sağlamadığı fikrine dayalı olarak mesleğin bir statü belirleyeni olarak kullanıldığı çalışmalar ise daha çok statü kazanımı yaklaşımını benimseyen araştırmalardır. Blau ve Duncan’ın *The American Occupational Structure* adlı çalışmalarıyla başını çektiği bu araştırma tarzında, modern toplumda bireylerin gelir, statü gibi varlık alanlarını en iyi temsil eden değişkenin meslek olacağı varsayımı ile hareket edilmektedir. Bu nedenle bireylerin konumlarını meslekleri ile tanımlama yoluna gidilmekte, böylelikle de sınıf hareketliliği yaklaşımına benzer şekilde, emekliler, işsizler, ev kadınları gibi birçok grubu dışarıda bırakma riskine peşinen razı olunmaktadır. Birçok toplumsal hareketlilik çalışmasında olduğu gibi statü kazanımı yaklaşımında da süreç ve sorun basitleştirilmekte ve yine tek cinsiyet merkezli olarak toplumsal hareketlilik, babanın mesleği, çocuğun mesleği (bazen ilk ve araştırma esnasındaki mesleği olarak ikiye ayrılır), babanın eğitim düzeyi, çocuğun eğitim düzeyi gibi en fazla beş değişken etrafında kurgulanmaktadır. Bu esnada zaman hem mevcut olduğu kesin diğer etkenler bakımından hem de mevcut

³Goldthorpe bu eleştirilere 1992 tarihli *The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques* makalesinde cevap verir (bkz. Goldthorpe ve Marshall, 1992), ancak ironiktir ki toplumsal hareketliliği meslekler temelinde ölçmeye çalışan statü kazanımı yaklaşımı araştırmacılarını kadınlar ve erkeklerin meslekler temelinde aynı kuşaklararası aktarım eğilimlerini göstermedikleri gerekçesiyle eleştirir. Dahası bu yaklaşımın mesleki hareketliliğin temel kalıplarıyla da tutarlı bir şekilde ilgilenmediğini ifade eder (bkz. Erikson, Goldthorpe ve Haelsten, 2012).

değişkenler bakımından tamamen dondurulmakta ve anlık fotoğraflar alınmaktadır. Başka bir deyişle, babanın mesleği tanımlamasında, babanın hangi dönemdeki mesleğinin ele alındığı muğlak bırakılmakla birlikte, çocuğun mesleğinin nihai-esas meslek konumu olup olmadığı da şüpheye açık haldedir. Hâlbuki babanın yok sayılan mesleki geçmişi de okuyucunun tahminine bırakılan çocuğun esas mesleki konumuna ulaşmış ulaşmadığı da toplumsal hareketliliğin zannedilenden çok daha karmaşık basamakları olabileceğini göstermektedir. Sorensen (1986), bunu fark edemedikleri için survey tipi çalışmaların yapay sonuçlar ürettiklerini söylemektedir.

Öte yandan, statü kazanımı yaklaşımı içerisinde hareketlilik yine matematiksel olarak hesaplanan mesleklerin sosyoekonomik düzeyleri arasında hiyerarşik olarak meydana gelen yer değiştirmeler olarak kavramsallaştırılmakta ve esasen vasıfları, statüleri ve başkaca birçok nitelikleri birbirlerinden farklı olan meslek grupları aynı sosyoekonomik düzeyde bulunduğu gerekçesiyle aynı kategorilere atanmaktadır. Böylelikle sayıların dili vasıtasıyla sosyal dünya tarif edilmek istenmektedir. Bu her ne kadar bütünüyle verimsiz bir işlem olmasa da Sayer'in de ifade ettiği (2017, s. 222) gibi böyle bir kavramsallaştırmanın yapılabiliyor olması için nesnelere niteliksel olarak değişme geçirmeyecek vasıfta olmaları gerekmektedir. Oysa ki, meslekler düzeni içerisinde meslek gruplarının belirli vasıfları niceliksel olarak ölçülebilir olsalar dahi, meslek yapıları ve mesleklerin itibari değerleri tarihsel ve evrensel olarak sabit değerlerdir. Aksine, onlar bağlama ve zamana bağlı olarak belirli vasıfları kazanır ve kaybederler. Dolayısıyla, bu matematik dilinin niteliksel olarak görüldüğünden daha karmaşık olan meslekler sistemini bu türden bir analiz biçimi ile eşitlikler ya da hiyerarşiler olarak temsil etmesi istatistiksel analizi gerçekleştirmek bakımından problem teşkil etmiyor gibi görünse de nedensel süreçleri ortaya koymak konusunda eksiktirler.⁴

Toplumsal hareketliliği ölçme gayesi içerisinde olan araştırmaların teknik sorunları yanında bir de metodolojik birtakım belirsizlikler ya da aşırı belirlenimler sebebiyle yüzleşmeleri gereken birtakım sorunları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumsal hareketlilik çalışmaları için analiz birimi olan ailenin de nasıl kavramsallaştırılacak olduğudur. Tahmin edileceği üzere, modern çekirdek aile kavramsallaştırması bu literatür içerisinde de norm kabul edilmektedir. Thompson (2004, s. 241-242) ailenin her araştırma örnekleme için Avrupa tabanlı çalışmalarda yapıldığı kadar kolaylıkla kavramsallaştırılmayacak olduğunu bazı çalışmalara atıf yaparak belirtse de (bu araştırmalar için bkz. Smith, 1988; Finch, 1983; Townsend, 1957), bu durumun kolektivist ya da bireyci bir toplumsal yapıda yaşamını sürdürmekle ilgisi de belirli bir dereceye kadar mümkündür. Zira hiçbir toplumda, bireyin yaşam stratejisini çevresindeki diğer aktörlerin yapıp etmelerinden, kararlarından, fikirlerinden, kendisine sağladıkları destekler ya da ortaya çıkardıkları birtakım engellerden bağımsız kurduğunu düşünmek mümkün değildir. Aileyi tekil bir analiz birimi olarak tanımlamak, bu birim üzerinde etkisi olan kardeşler, akrabalar, büyük ebeveynler gibi diğer üyelerin etkisini değerlendirememektedir (Bertaux and Thompson, 1997, s. 21; Sönmez, 1998; Stewart, 2015, s. 215). Bu sebeple, ailenin ve hanehalkının tanımlanması, her bir toplum ya da kültür için bu birimlere kimlerin dâhil edileceği ya da dışarıda tutulacağına karar verilerek kendi sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir (Sönmez, 1998, s. 121). Dolayısıyla, bireylerin belirli konular arası yer değiştirme sürecini tekil bir aktörün eyleminden ve/veya yalnızca ebeveynlerin etkisinden daha öte bir mesele olarak görmek zaruridir. Bertaux ve Thompspon (1997, s. 19), survey araştırmasının ailelere ve bireylere, içinde yalnızca belirli değişkenlerin olduğu tipik kara kutular olarak yaklaştığını söylemektedir. Oysa her bir ailenin ve bireyin ailevi ve mesleki anlamda dâhil oldukları kendilerine has bağlam içerisinde araştırılması ve bu kutuların içerinde nelerin olduğunu görmek üzere tek tek açılmasını gerektirmektedir.

Mevzu mesleki örüntülerin anne ya da baba üzerinden takibini sorgulamak ise, konu hakkında yapılmış olan çalışmalar, bunun sadece çekirdek aile düzeyinde değil, aynı zamanda geniş aile örgütlenmesi düzeyinde mesleki örüntülerin takip edilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Bertaux ve Thompspon, 1997, s. 21; akt. Thompspon, 2004, s. 247). Bu kapsamda geniş aileyi ilgilendiren kararların alınması ve kaynakların dağıtımında otoritenin kim olduğu gibi başka birtakım etkenlerin de toplumsal hareketlilik dinamikleri üzerinde etkili olabileceği görülmektedir (Çolak Türe, 2022, s. 177). Bu etkenlerin bireyler için destek mi yoksa engel mi ürettikleri ise her bir araştırmanın kendisi özelinde cevaplandırılması gereken sorulardan bir

⁴ Sınıf hareketliliği yaklaşımı bu konuda statü kazanımı yaklaşımından ayrılır, zira onlar sınıfları niteliksel olarak farklı sosyal ilişkileri bağlamında ayırt ederler. Ancak neticede çok değişkenin yüzeysel olarak değil de az sayıda değişkeni daha derinlemesine inceliyor olsa da sınıf hareketliliği yaklaşımı da mekanizmaların mevcudiyeti için gerekli şartları ortaya koymak hususunda başarısızdır (Savage, 1997, s.304).

başkası olarak araştırmacıların karşısında durmaktadır. Geniş aile, özellikle ebeveyn (anne veya babanın ölümü vb. nedenlerle) eksikliği durumunda bireyler için bir toplumsal hareketlilik basamağı olduğu kadar (Thompson, 2004, s. 247); aileye duyulan birtakım sorumluluklar ve mükellefiyetler nedeniyle bireylerin hareketlilik kanallarının engellenmesi de söz konusu olabilmektedir. Toplumsal olarak yukarı yönde hareketlenme deneyimlemiş olanlar için kaynakların geride kalan aile üyeleri ile paylaşılması oldukça yaygın ve kültürel olarak beklenen ve kabul edilen bir eylem olsa da kendi kaynaklarını yaratma, koruma ve gerektiğinde işe koşmak bakımından güvencesizleşmelerine neden olmaktadır (Stewart, 2015, s. 215).

Dahası, survey tipi çalışmaların ailenin kaynaklarını, daha çok iktisadi bir varlık alanı ve bunun dışında kültürel sermaye olarak değerlendirilen ebeveynlerin (genellikle babanın) eğitim düzeyi ile sınırlanan bir aktarım mekanizması dışında başka türden aktarım ve paylaşımına konu olabilecek beceriler, bilgiler ve kazanımları dâhil etmemeleri bireylerin toplumsal konumlarına yerleşmeleri sürecinde çok çorak bir kaynak çeşitliğinden beslendiklerini varsaymaktadır. Oysa ki, bireyler ister diğer aile fertlerini desteklemek üzere işe koşsunlar, isterlerse de kendi himayelerinde tutmayı tercih etsinler, birçok farklı nitelikte ve miktarda ve farklı amaçlar için kullanılabilir veya seferber edilebilecek kaynaklara sahiptirler. Bu kaynaklar sadece araçsal ya da iktisadi değil, eğitim kazanımını aşan bir ufuk, bir bakış açısını da içeren bir kültürel sermaye ve aynı zamanda sosyal kaynaklardır. Bu kaynaklar, Bourdieu'nün sosyal sermaye kavramsallaştırmasına benzer biçimde, bireyler için sosyal bağların sosyal destek ve statü elde etmede yararlanılabilecek kaynakları olarak bireysel düzeyde kullanılmaktadır (Dominguez ve Watkins, 2003, s. 112; Stewart, 2015, s. 225). Bu kaynakların ne türden destek ve engel mekanizmalarını yarattıkları ya da ortadan kaldırdıkları ise kişinin hangi konumdan kaç kişiyi tanıdıklarından daha öte, bu aktörlerin bireylerin konumlarında ve yörüngelerinde ne türden etkiler yaptıkları ve bu aktörler ve ağların daha çok kimlerden oluştuğuna ilişkin bir sorgulamayı gerektirmektedir (Çolak Türe, 2022, s. 209-218).

Sennett ve Cobb (2017), *Sınıfın Gizli Yaraları*'nda kol işçileri için toplumsal hareketsizlik deneyiminin onlar için ne tür davranış dinamikleri yarattığını, işçi sınıfında bulunmanın kültürel anlamını tarif ederlerken, kendi tabirleriyle zedelenmiş onurlarının onları nasıl aile içi ilişkilerine geri bağlayarak kapanmanın aile merkezli yaratıldığını anlatmaktadırlar. Hareketlilik deneyimi ise, bu kapanmayı önleyecek veya engelleyecek birtakım başka değişimleri içerebilir. Stewart, gerçekleştirdiği mülakatlarda konumlarında yükselen bireyler için geride kalanların kendilerine üstünlük sağlamaya çalıştıklarını, yükselenlerin ise aile bağları ve ilişkilerini kaybetmekle sonuçlanan ve artık ne köken ne de menzil konumundakilerin anlayabileceğini ifade ettiklerini belirtmekte ve zaman ve kaynak yönetimi bakımından bu bireyleri önemli zorlukların beklediği sonucuna ulaşmaktadır (2015, s. 227-229). Bu araştırmalar toplumsal hareketlilik deneyiminin kendisinin kültürel kökenlerden kopma zorunluluğu ve ortaya çıkma potansiyeli yüksek birtakım kaynak ve zaman paylaşımı ve daha başka birtakım zorluklar sebebiyle bireylerin stratejileri üzerinde şekillendirici olabildiğini ima etmektedir. Bu etki, bireylerin hedeflerini bu olumsuz sonuçları minimize edecekleri şekilde belirlemelerine, kaynaklarını bu doğrultuda kullanmaya yöneltebileceklerine dair bir işaret olarak ya da tersi olarak da kabul edilebilir. Bunu yapabilmemenin yolu ise bireylerin kendi bağlamları içerisinde stratejileri takip etmekten geçmektedir.

Folkes da çalışmasında, birçok işçi sınıfı topluluğu için, ilişkisel sosyalliğin bireyselleşmiş bir toplumsal hareketlilik projesinden daha kıymetli olduğunu, bu sebeple hükümetlerin ya da geleneksel toplumsal hareketlilik araştırmacılarının bireylerin daimî olarak bireyselci bir yönelimle konum değiştirmeye teşne oldukları varsayımına dayanan geleneksel hareketlilik anlatımlarıyla tutarlı olmayan, ancak üzerine uzun süre düşünülmesi gereken imaları barındırdığına işaret etmektedir (2022, s. 5). Toplumsal hareketliliğin tahmin edilenden çok daha "kararsız" bir deneyim olduğu fark edilerek, her zaman faydalı ve pozitif etkileri bulunan bir süreç olarak kabul edilmemesi gerekmektedir (Friedman, 2014, s. 6; Hoskins ve Barker, 2016, s. 16).

Dolayısıyla, toplumsal hareketliliğe dair tespit edildiği düşünülen kökenler ile menziller arasındaki yasaların zamana bağlı yanlısamlar olduklarını fark etmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, toplumsal hareketlilik örüntüleri bağlamsaldır, içinde buldukları şartlara göre mekanizmalar birbirleriyle eklenir ve farklı sonuçlar ortaya çıkarabilirler. Hatta özel olarak tarihte bir daha tekrar etmeyecek ve niceliksel modeller bakımından düzenliliğin parçası olamayacak nitelikteki bazı olaylar veya olgulara bağlı olarak da sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu sebeple, toplumsal hareketliliğe ilişkin geliştirdiğimiz anlayış evrenselmiş gibi gösterilemez. Öyle ki, istatistikler bize iki farklı ülkede aynı hareketlilik oranları olduğunu

gösterse bile, bu oranları ortaya çıkaran mekanizma ve dinamiklerin aynı olduğunu kanıtlamayacaktır (Bertau ve Thompson, 1997, s. 10).

Niteliksel Veriler Toplumsal Hareketlilik Çalışmalarının Neresinde Duruyor?

Toplumsal hareketliliğin nedensel olarak analiz edilmesinde artık değişkenlerin gücünün azaldığı, survey tipi araştırmaların ölçüm ve analiz hatalarının ve toplumsal hareketlilik sürecinin karmaşıklığını yok saydığı eleştirisine daha fazla sayıda araştırmacının katıldığından ve genişleyen bir niteliksel araştırma geleneğinin mevcudiyetinden söz edilebilir (Bertaux ve Thompson, 1997; Bettie, 2002; Dominguez ve Watkins, 2003; Thompson, 2004; van den Berg, 2011; Friedman, 2014; Stewart, 2015; Hoskins ve Barker, 2016; Folkes, 2022). Ancak bu araştırmaların da kendi içerisinde farklılaşan bir strateji izlediklerini fark etmek zor değildir. Niteliksel gelenek içerisinde toplumsal hareketlilik kavramsallaştırmasının ortak hareketlilik tanımlarının ötesine geçmesi gerektiğine dair fikir oldukça dikkate ve özene değer olmakla birlikte, bu yönelim içerisindeki alternatiflerin bir bölümünün toplumsal hareketliliğin subjektif boyutunu ölçmek üzerine bir hedef belirlediğini söylemek mümkündür (Bettie, 2002; van den Berg, 2011). Bu tür niteliksel çalışmalar ortak hareketlilik tanımlarını izlemenin faydalı olmayacağını zira örneğin eğitim gibi ana akım hareketlilik kanallarının artık toplumsal hareketliliği açıklamak bakımından yetersiz kaldığı eleştirisi üzerinden ilerlemektedir (Folkes, 2022). Van den Berg, ana akım hareketlilik kanallarını kullanmak bakımından birçok yapısal kısıtla kuşatılmış olan kadınların çocukları için eğitim ve meslek konumundan bağımsız hareketlilik tanımları kullandıklarını, onların gözünde çocuklarının özgürleşmelerinin, içinde yaşadıkları aileden ve yaşanan yerden ayrılmanın bile bir hareketlilik olarak kabul edildiğini ifade etmektedir (2011, s. 505). Diğer yandan günümüzde bireylerin toplumsal hareketlilik süreçlerine aile (Crompton, 2006, s. 659; Stewart, 2015; Friedman, 2014) ve eğitimin halen birinci derecede etkisi olan anahtar bir rol üstelendikleri kabulünü benimseyerek ilerleyen niteliksel çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bettie, (2002); Hoskins ve Barker, (2016) bireylerin eğitim başarısını merkeze alan ve bunun üzerinden hareketlilik dinamiklerini anlamaya çalışan araştırmacılardan bazılarıdır.

Bu manada, toplumsal hareketliliğin anlaşılması, bireyin zihnindeki anlam verme sürecinin ötesine taşınması gereken,⁵ Weber'in ifadesinde kendini bulan, yalnızca algıların ve sembollerin değil, aynı zamanda aktörün de anlaşılması ve değerlendirilmesinde yatmaktadır. Mülakat yapılacak bireylere, neyin, ne zaman, nasıl gerçekleştiği, onun bu durumda ne hissettiği, bu duruma nasıl karşılık verdiğinin sadece yorumlanması değil, aynı zamanda gerçekçi olarak tarif edildiği bir araştırma yönelimi toplumsal hareketlilik çalışmaları için bir ihtiyaç değil, zarurettir. Van den Berg (2011), toplumsal yükselmeyi anlama konusunda artık sınıf, ücretli iş veya meslek ile ölçülmediği bir tanımlama ihtiyacının bulunduğunu belirtirken, aynı zamanda önemli bir hususa da dikkat çekmektedir. Her ne kadar onun çalışması daha çok toplumsal hareketlilik kavramsallaştırması üzerinde köktenci bir değişiklik yapmayı önerse de aktörün bakış açısını da toplumsal hareketlilik dinamiklerine dâhil etme konusundaki ısrarı bakımından önem taşımaktadır. Folkes (2022), mevcut hareketlilik kavramsallaştırmasının ötesine geçilmesi gerektiğini düşünen bir başka araştırmacıdır ve onun toplumsal hareketlilik çalışmalarında politik söylemin toplumsal hareketliliğin her zaman arzulanır olduğu vurgusunun ne kadar yanıltıcı olabileceğini söylemesi oldukça çarpıcı ve dikkate değerdir. Zira onun çalışmasında yer alan işçi sınıfından bireyler için, kökenlerinin ait olduğu konumda kalarak, aile bağları ve ilişkilerini sürdürmek suretiyle ontolojik güvenliklerini sağlamanın toplumsal olarak hareketli olmanın yaratabileceği dezavantajlı ve dışlanmış olmaktan doğan “duygusal” maliyetlerden çok daha tercih edilebilir olduğunu göstermektedir.

⁵ Burada hemen belirtmelidir ki, kendileriyle mülakat yapılan bireylere ait ifade ve gözlemlerin doğrudan kaydedilmesi ya da aktarılması türünden bir niteliksel araştırma kabulü ve stratejisinden söz edilmemektedir. Konu edilen, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin beyanlarını bilgi kaynağı olarak kabul eden, işaret edilen bir durum ile ilgili ne olduğu, nasıl olduğu ne hissettikleri ve ne gerekçe ile nasıl eylemde bulduklarına dair verileri, mülakat yapılan bireylerin bahsettikleri olgular ve eylemlerin onların anlam çerçevelerinden bağımsız olarak da mevcut olduklarının bilinciyle yapılan bir yorumlama ve olgusal bilgi elde etmeye yarayan bir araştırma tavrı ve stratejisidir. Goldthorpe ise tam tersi biçimde, bireylerin hareketli ya da hareketsiz olarak değerlendirme yetki ve otoritesini, bu tespitin araştırmaya katılanların hisleriyle zaten örtüştüğü gerekçesiyle araştırmacıya verilmesi gerektiğini düşünür (akt. Savage, 1997, s.318).

Folkes'in bu bulgularını destekler şekilde, Friedman (2014) da, hareketliliğin gizli maliyetlerinden söz ederken, uzun ömürlü sınıf kültürlerinin bulunduğu toplumlarda hareketlilik süreçlerini deneyimleyen bireylerin sosyal yaşamlarını bozucu etkilerinden dolayı ve/veya aynı zamanda terk ettikleri konumdakilere karşı suçluluk, eriştiklerine ise statü endişesi geliştirebilecekleri ve bu sebeple hareketliliğin çok daha kararsız ve karmaşık bir deneyim haline gelebileceğini, hatta bu sebeple eğitim başarısının bile bir "kazanım" değil, acı verici olabileceğini (Jackson ve Marsden, 1963'den akt. Friedman, 2014, s. 7) ifade ederek benzer vurguyu tekrarlamaktadır. Folkes (2022, s. 8) ise, aile evine ve bilinene bağlı kalmanın, aynı okullara kuşaklar boyunca devam etmenin, başarıma ihtiyacının bireysel değil, kolektif bir düzlemde ortaya çıkmasının bilinmez bir yolculuğa çıkmak istemiyor olmanın bireylerin ontolojik güvenlik ihtiyaçlarının bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, hareketlilik deneyimi, bireylerin yaşamlarında kalıcı birçok etki doğuran ve bu etkilerin her zaman bir başarı rüyası şeklinde gerçekleşmeyecek bir yaşam tecrübesi ortaya çıkarma olasılığı bireylerin zannedildiği gibi farkında olmadıkları bir olasılık değildir. Dahası, bu noktada yapısal engellere dikkat çekmek de önemlidir, zira haklarından mahrum bırakılmış birçok insan mesleki, sınıfsal ya da iktisadi olarak hareketlenmeyi değil de konumlarını kaybetmeden, yerlerinde kalmayı arzu eder ve stratejilerini bunun üzerine kurarlar (Folkes 2022; Sennett ve Cobb, 2017). Öte yandan bireyler için ödemesi zor maddi ve manevi belirli maliyetleri doğurmasa dahi konum değiştirme arzulanır bir stratejiye ve eyleme dönüşmeyebilir. Bireyler kendi durumları içerisinde onlar için daha öncelikli olan bazı yatırımları önceleyebilirler. Örneğin, çocukları için ailenin toplumsal konumuna "yakışır" ve hatta mümkün ise üzerine çıkan bir düşün yapmak ve çeyiz hazırlamak gibi kültürel birtakım ihtiyaçlar ve öncelikler de bireylerin gözünde daha önemli olabilir ve kaynaklarını bu alanlara seferber etmek isteyebilirler (Çolak Türe, 2022, s. 331). Dolayısıyla, bireyin ait olduğu etnik, dini ve benzeri gruplar bakımından toplumsal hareketliliğin toplumsal ve kültürel değeri anlaşılmasın bireylerin statü, sınıf ve meslek konumlarındaki yer değiştirmelerinin, iktisadi ve sosyal kaynakların toplumsal hareketlilik için kullanılabilirlik itibari değerlerini ölçmek ve anlamak mümkün değildir (Friedman, 2014, s. 9).

Toplumsal hareketlilik literatüründe yer alan bu tip niteliksel araştırmaların yoğunluğunun daha çok Bourdieucü (1986; 2017) bir tavır ile bireylerin eğitim ve mesleki başarıları için özellikle kültürel sermayeden devşirilmiş uygun eylem biçimlerine ihtiyacı olduğu fikri temelinde ilerleyen ve kültürel faktörlerin fazlaca vurgulanmasını içeren bir toplumsal hareketlilik incelemesi şeklini aldığı görülmektedir. Hatta Friedman (2014, s. 6), Oxford Hareketlilik Çalışması (*Oxford Mobility Study*) içerisinde bir bölüm olarak yer alan "Toplumsal Hareketlilik Deneyimi" ("*The Experience of Social Mobility*") başlıklı bölümde, örneklem grubu içerisinde yer alan 246 bireyle yapmış olduğu sekiz soruluk mülakatta, hareketliliğin yaşam tarzı ve kültürel etkilerini sorgulayıcı yalnızca bir soru sorduğu için Goldthorpe'ü eleştirmektedir. Bu tavır, hareketlilik ve mesleki başarı ile toplumsal yaşamın diğer yönleri arasındaki nedensel ilişkiyi görmeyi ihmal ettiğine dikkat çekmesi bakımından önemli bir eleştiridir. Ancak, aynı hata dikkatlerini kültürel etkenler üzerine yoğunlaştıran araştırmacılar için de söz konusudur. Toplumsal hareketlilik ve sınıf kültürü üzerine yapılan çalışmaların birçoğu maddi etkenlerin görmezden gelinmesi ve toplumsal hareketlilik fırsatları konusundaki eşitsizliklerin sınıf kültürüne doğrudan nedensel olarak bağlanması ile sonuçlanmaktadır (Fraser 2000'den akt. Crompton, 2006, s. 662).⁶ Oysa Bourdieu'nün sermaye kavramında, bireylerin yörüngelerinin aşağı yukarı miras edindikleri tüm sermaye biçimlerinin hacmi ile ilişkili olduğu ve aynı zamanda bu devşirilmiş sermaye rezervlerini genişletmek ve korumak konusunda bireyin kabiliyetinin de önemli olduğu düşüncesi vardır. Başka bir deyişle, Bourdieu'nün kavramsallaştırmasının kendisi, sermayeyi aktarımın daha doğrudan olduğu iktisadi ve sosyal sermayeyi de işin içine dâhil etmenin gerekliliğine ve kimlik ve habitus olarak aktarılan kültürel sermaye kadar aktarılan maddi öğelere de dikkat edilmesi ve bunların etkilerinin survey tekniğinden daha derinlikli biçimde sorgulanmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca Bourdieu'nün teorik çerçevesi, kendi içerisinde ve kendi başına toplumsal cinsiyetle alakalı deneyimlenen eşitsizlikleri işaret etmek konusunda başarılı değildir ve aynı zamanda meşru sermaye biçimlerine sahip olmayanları tarif etmek bakımından da sorunludur (Skeggs, 2011'den akt. Folkes, 2022, s. 4).

⁶ Crompton, materyalistler ile kültürelciler arasındaki bu gerilimde, sınıf üretiminin büyük ölçüde kültürel sermaye eksikliğinden kaynaklandığını ve bunun bir yoksulluk kültürü olarak tasvir edilerek sınıf altı tartışmalarında belirginleştiğini ifade etmektedir (2006, s.662). Goldthorpe (2000, s.167'den akt. Crompton, 2006, s.662) için ise çocuklarının eğitimleri için farklı sınıfların izledikleri farklı stratejiler, kültürel farklılıklardan değil, akılcı seçim teorisi ile açıklanabilir.

Öte taraftan, habitus kavramının kendisi de ampirik araştırmalarda istihdam edilme biçimi sebebiyle bireylerin hikayelerindeki karar alma süreçleri ile ilgili kural dışı durumları tatminkâr bir şekilde açıklayamamaktadır. Öyle ki, bir teoriden hareketle yola çıkanlar ve onun kavramlarını peşin olarak kabul eden ve sahadan elde ettiği ampirik veriyi o kavrama uydurmaya çalışan tüm araştırmaların bir sorunu olduğu gibi, araştırmacıların (bknz. Hoskins ve Barker, 2016, s. 5 veya Lee ve Kramer, 2013) habitus kavramına uymayan örnekleri “eğilim bozulması” (*disposition disruption*) gibi farklı bir kavramsallaştırma ile açıklamaya çalışmaları kendisine önemle dikkat çekilmesi gereken önemli bir sorundur. Zira, saha çalışmalarının ampirik olanı kuramsal olana benzetmeye çalışması yönündeki bu ısrarı sebebiyle, niteliksel veriler de bu kez tam tersine bir yolla standardize edilmeye çalışılmakta ve yapılan işin tümü kuramı tasdik ve teyit etmeye yönelmekte, söz konusu sorun hem bir metodolojik zorluk hem de temellendirilmiş kuram (*grounded theory*) çalışmaları konusundaki bir cesaretsizlik olarak alanda kendini göstermektedir. Yine de Bourdie’nün teorisi niteliksel araştırmalarda toplumsal hareketliliğe yeni bir gözle bakmak (Lawler ve Payne 2018’den akt. Folkes, 2022, s. 4), özellikle hareketli bireylerin geçmişlerinin mevcuttaki beklentileri ve geleceğe dair ufkunu nasıl şekillendirdiğini anlamak bakımından önemlidir (Friedman, 2014, s. 11). Zira bireylerin toplumsal hareketliliğe ilişkin amaçları ve hedefleri tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilerek kıymetleri bu doğrultuda biçilmektedir (Hoskins ve Barker, 2016, s. 3).

Bu belirlenimin etkisi elbette göz ardı edilemez. Ancak araştırmacının dikkatini ve gözünü yalnızca bu hususa odaklaması, tıpkı survey araştırmacılarının olabildiğince hızlı ve pratik biçimde ve çoğunlukla büyük bir gruba dair standardize edilmiş veri ihtiyacının bulunması ve onları yeni değişkenler belirlemekten alıkoymasına benzer şekilde, meseleyi yine aynı türden tek nedensel etkenli bir açıklama tarzına dönüştürmektedir. Oysa ki, toplumsal hareketlilik sürecini anlamak ve açıklamak, açıklayıcı etkenlerden birini seçerek diğerlerini dışarıda bırakmak suretiyle yapılacak bir iş değildir. Crompton da benzer bir eleştiri ile sınıfların üretiminde materyalist ve kültürel etkenlerin birbirine dolanmış olmalarına rağmen, onlara ayrılarmış gibi davranıldığını, bu sebeple bu türden açıklamaların yalnızca betimsel olabildiklerini ifade etmektedir (2006, s. 673). Dahası, yapısal etkenlerin toplumsal hareketlilik dinamiklerine etkisinin yanında aktörün eylem kabiliyetine de vurgu yapılmasının gereği ortadadır. Çalışmalar bireylerin motivasyonları, tercihleri, kabiliyetleri ve çalışmalarının toplumsal konuları üzerinde halen aktöre alan sağlayan tarafın değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Hoskins ve Barker, 2016, s. 16; Mendick vd., 2015).

Bunun ötesine geçmek ve nedensel süreçleri daha iyi kavrayabilmek için niteliksel bir araştırma tasarımı (Harre 1961’den akt. Sayer, 2017, s. 298-299) içerisinde gerçekleştirilecek olan mülakatlar, bireylerin nedensel bağlamlarında incelenmesi sonucunda toplumsal hareketlilik süreci içerisinde zorunlu nedensel ilişkileri keşfetmeye olanak tanırken, genellenebilir ifadeler ile bütün nüfusu ve hatta farklı zaman ve yerlerdeki başka nüfuslara atıfta bulunan niceliksel araştırma tarzının sorunlarına ilişkin birtakım dikkat çekici sonuca ulaşabilir. Öyle ki, derinlemesine mülakatlar, başka bir örneklem grubuna gitmeye gerek kalmaksızın bizatihi araştırmacıların kendi örneklemelerinde yer alan bireyler hakkında zenginleştirilmiş bilgi vermek ve örneklemelerinin güvenilirliğine ilişkin birtakım problemleri gün yüzüne çıkarmak ve çözmek bakımından da istifade edilecek iyi bir araçtır (Thompson, 2004, s.249-250).⁷ Bertaux ve Thompson da (1997, s. 9) benzer bir duruma işaret ederek aynı endüstride işveren ve çalışanlardan toplanan istatistiki verilerin farklılık arz ettiklerini ifade ederek survey çalışmalarındaki güvenilirlik sorununa atıfta bulunmaktadır. Buna karşılık vaka çalışmaları ya da yaşam öyküsü analizlerinde, daha esnek yollar sundukları için, bu türden sorunları aşmak görece olarak daha kolaydır. Kartopu örnekleme yöntemi nedensel olarak ilişki içerisinde bulunan bireylere erişimi mümkün kılarak, araştırmacılara daha fazla sayıda mülakatın yeni veya beklenmeyen veriler sunup sunmadığını kontrol ederek yeterli vaka sayısını belirlemelerine de olanak tanımaktadır (Neuman, 2016, s. 325).

Survey tekniği, çoğunlukla peşinen standardize edilmiş soru formları vasıtasıyla verilerini elde ettiğinden, hareketlilik araştırmalarında, bireyleri verdikleri yanıtlara göre olabildiğince hızlı ve istikrarlı bir şekilde belirli kategorilere atama ve buradan belirli örüntüler elde etme gayesindedir. Bu amaçla hazırlanan soru formlarında yer alan aynı soruları birçok farklı meslek grubundan bireylere yönelmek

⁷ Thompson, üvey aile yanında yetişen bireyler üzerinde yaptıkları bir araştırmada, survey yoluyla elde edilen verilerden beşte birinin yanlış kodlandığını, derinlemesine mülakat yapmaya karar verdiklerinde fark ettiklerini ifade etmektedir (2004, s.249-250).

suretiyle sonuç elde etmek isterler. Oysa ki, ister farklı sınıflar isterse de meslek grupları olsun, bunlar kendi hareketlilik stratejilerini tek biçimli olarak belirlemezler. Bu durum bu grupların hayatta aynı kariyer şanslarını, yaşam fırsatlarını paylaşmamalarından ileri gelir ve her bir grup için ayrı ayrı anlaşılmasını gerektirir. Bertaux ve Thompson (1997, s. 9), olsa olsa farklı meslekler bakımından ortak olan ölçülebilir özelliklerinin temel eğitim başarısı olduğunu, ancak onda bile temel eğitime ulaşmadaki farklılıkların bile temel eğitimi herkes için eşit derecede kategorize edilebilir kılmadığını belirtmektedir. Gerçekten de verilerini derinlemesine mülakatlardan derleyen araştırmalar bireylerin temel eğitime ulaşmanın dahi, yapısal birtakım kaynaklar ve kısıtlar ile bireysel daha birçok etkenin etkisinden dolayı, herkes için farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Çolak Türe, 2022, s. 157-164, 304-312). Dahası, eğitimden meslek yaşamına geçişin kendisi de yalnızca eğitim kazanımına bağlı olmadığından bu değişkenler üzerinden ilerleyen analiz, yanıtlayıcının kendi durumu hakkındaki diğer süreçlerin karmaşıklığını ifade etmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Bireylerin yaşamlarını şekillendiren öznel algılamaları, duygularını tarif edişlerini, ilişkilerini, tecrübelerini, hayallerini, hedeflerini sayılar olarak ifade etmeye çalışmaktan daha önemlisi bütün bunları en açık ifadelerle dinlemenin toplumsal hareketliliğe ilişkin anlayışa yapacağı katkı düşünülmelidir.⁸

Bu sebeple, derinlemesine mülakatlar vasıtasıyla araştırma verilerinin derlenmesi, araştırmacıya zengin içerikli veri sağlamasının yanında başka birtakım imkânlar sağlamaktadır. Bunlardan biri Stewart'ın (2015, s. 219-220) *member checking* olarak isimlendirdiği, araştırmacının bu verilerle ilgili anlayışı ve yorumunda bir eksiklik olup olmadığını kendisiyle mülakat yapılan bireylere doğrudan sormak suretiyle kontrol etmesidir. Bu sayede araştırmacılar, araştırmaları ile ilgili yapacak oldukları analiz ve yorumlama pratiğini de güvenilirlik bakımından güçlendirmiş olmaktadır. Mülakatlar süresinde sürdürülen sözlü iletişim, olayın bağlamının araştırmacıya iletilmesi bakımından kolaylık sağladığı gibi, kendileriyle mülakat yapılanlar bakımından da hikâyeleri, deyişleri ve o topluluk bakımından önem taşıyan tüm detayları aktarma imkânı sağlamaktadır. Bu, elbette ki, aktörlerin ifadelerinden bir anlam çıkarma faaliyetidir, araştırmacının mülakat yapılan bireylerin yerine geçerek onları anlaması ve görüşlerine nihai bir yetki verilmesi anlamına gelmemektedir (Sayer, 2017, s. 276, 301).

Sonuç

Bu çalışmada toplumsal hareketlilik araştırmalarında niteliksel bir araştırma yönelimini takip etmenin niceliksel yönelimi takip eden araştırma tasarımlarının sorunlarına yapacak olduğu katkılar ele alınırken, bunların her birisini kendi yolunda zenginleşen farklı ama tamamlayıcı çabalar olarak görmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Araştırmacıların her bir araştırma tekniğinin kendi içerisinde üstün ve zayıf yanları olduğunun bilincinde olmalarının önemi ortadayken, toplumsal hareketliliği analiz etmede değişkenler arası bir düzenlilik ihtiyacı ve daimî hipotez testleri etrafında kendini konumlandırmış olan survey tekniğinin ve istatistiki analizin tek yol olarak sunulması (Bertaux ve Thompson, 1997, s. 7), bu araştırma alanındaki literatürü belki teknik uzmanlaşmaya götürmekte, ancak kesin olarak kısırlaştırmaktadır.

Niceliksel araştırmaların korelasyona dayalı nedensellik anlayışı, değerlendirmiş oldukları bağımsız değişkenlerin etkisinin her durum ve bağlamda geçerli olması gerektiğini ima etmektedir. Bu, toplumsal hareketlilik araştırmaları için önemli bir mesele olan bağlamın gözden kaçırılması manasına gelmektedir. Bireylerin konumlarını nedensel olarak belirlediği bilinen ve bir değişken ile kavramsallaştırılmış olan bir etken her şartta aynı nedensel etkiyi göstermeyebilir. Zamanla yapısal koşulların dönüşümü, bireylerin bu koşullara bağlı olarak değiştirmiş oldukları stratejiler değiştiği gibi, bireylerin köken konumlarına nazaran yer değiştirmeleri üzerinde etkide bulunan çoklu etkenlerin bulunduğu ve içinde bulunulan toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olarak bu etkenlerin birinin ya da birkaçının ön plana geçerek belirleyici olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Üstelik bu etkenlerin her zaman birbirlerinden bağımsız olarak işlemeyen, birbirleri ile bağımlılık ve bağlantı süreçlerinin söz konusu olduğu düşünülürse, bireylerin yaşamlarında toplumsal konumlarını belirleyen tüm kaynaklar ve kısıtların tek tek ayrılabilir denklemler haline getirilemeyecekleri fark edilecektir.

Zira nedensellik, olaylar arasındaki düzenli ilişkiler veya art arda gelişler sorunu değildir. Nedensellik, nesnelere ve ilişkilerin ne oldukları ve belli bir durumda ne yapabilecekleri sorundur ve çoğu

⁸ Vaka çalışmaları yapan araştırmacılar da buna karşılık, mülakat metinlerinin genişleşebilen yapısı ile belleğin özneliği gibi farklı birtakım sorunlarla boğuşmaktadırlar (Bertaux ve Thompson, 1997, s. 9).

zaman nedensel güçler tek tek nesnelere ya da bireylerin kendilerine değil, bunların oluşturdukları toplumsal ilişkiler ve yapılarla bağlıdır (Sayer, 2017, s. 141). Dolayısıyla da toplumsal hareketlilik çalışmalarında nedensel etkisi bulunduğu düşünülen bireyler ve tüm araçların birlikte ne tür sonuçlar ortaya çıkardıklarının anlaşılması için onlar hakkında niteliksel bilgiye sahip olunmasına ihtiyaç vardır.

Toplumsal hareketlilik incelenirken araştırmacılar sürece etki eden etkenler arasında bir seçim yapmak zorundaymış gibi hissetseler de esasen olgular arasındaki mesafe zannedildiği kadar uzun değildir (Bertaux ve Thompson, 1997, s. 12). Dahası tekil hikâyelermiş gibi görünen her bir durumun diğer mikro ve makro birtakım etkenlerle bağının kurularak incelenmesi nedensel mekanizmaların ortaya konulması bakımından araştırmacılara önemli fırsatlar sunar ve bu sayede yaygın araştırma tasarımı vasıtasıyla elde edilemeyen nesnelere nedensel güçleri sonucu ortaya çıkan zorunlu ilişkiler ve mekanizmalar ile bu ilişkilerin taraflarının mevcut olduğu her yerde bu ilişkilerin izlerini takip edebilmek mümkün olmaktadır (Sayer, 2017, s. 299). Toplumsal hareketlilik sürecinde de en basit toplumsal olayda olduğu gibi, pek çok mekanizma aynı anda çalışarak, sonuç üzerinde farklı etkenlerin farklı derecelerde etki göstermelerine neden olduğundan, niteliksel veriler vasıtasıyla bu etkenlerin nedensel ve arızı olarak ortaya çıktıkları durumları ayırt etmek konusunda muazzam bir fırsat sunmaktadır. Ancak, elbette ki öncelikli olarak araştırmacıların karar vermesi gereken, toplumsal hareketliliğe ilişkin bir ölçüm yapmak mı yoksa hareketliliği ortaya çıkaran nedensel mekanizmaları ortaya koymak mı istedikleri olmalıdır. İkincisi için, artık geleneksel olarak isimlendirilebilecek olan hareketlilik ölçümü yaklaşımını ve onun nedensellik anlayışı gibi daha birçok metodolojik ön kabulünü tartışmaya açmak konusundaki gönüllülük ve cesarete ihtiyaç vardır.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.
Teşekkür:	Metin hakkındaki önerileri için hocam Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Aral, S. (1980). The political economy of income distribution in Turkey. E. Özbudun, A. Uslan (Yay. haz.), *Social mobility in Turkey* içinde (ss. 481-499). New York: Holmes and Meier.
- Arık, F. (2017). *Umut mekânlarından kentsel dönüşüm alanlarına toplumsal hareketlilik*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bertaux, D., Thompson, P. (1997). *Pathways to social class: A Qualitative approach to social mobility*, Oxford: Clarendon.
- Bettie, J. (2002). Exceptions to the Rule: Upwardly Mobile White and Mexican American High School Girls, *Gender and Society*, 16(3), 403-422.
- Blau, P., Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*, New York: Wiley.
- Boran, B. (1999). Toplumsal yapı araştırmaları. O. Baydar (Yay. haz.), *75 yılda köylerden şehirlere* içinde. Tarih Vakfı Yurt E-Library.
- Boratav, K. (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan sınıf profilleri*, Ankara: İmge.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital J. G. Richardson (Yay. haz.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* içinde (ss. 241-258). Westport: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2017) *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*, (D. Fırat ve G. Berkurt, Çev.), Ankara: Heretik.
- Crompton, R. (2006). Class and family. *The Sociological Review*, 54(4), 658-677.
- Çolak Türe, E. (2022). *Kökenlerden menzillere toplumsal hareketlilik stratejileri: Türkiye'de ve Almanya'da yaşayan emekli Türk bireylerin durumları üzerine niteliksel bir inceleme*, Ankara: Lykeion.
- Dominguez, S., Watkins, C. (2003). Creating networks for survival and mobility: Social capital among African-American and Latin-American low-income mothers. *Social Problems*, 50(1), 111-135.
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H. (1992). *The constant flux: A Study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon.
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H., Haellsten, M. (2012). No way back up from ratcheting down? A critique of the 'microclass' approach to the analysis of social mobility. *Acta Sociologica*, 55(3), 211-229.
- Finch, J. (1983). *Married to job*, London: Allen and Unwin.

- Friedman, S. (2014). The price of the ticket: Rethinking the experience of social mobility. *Sociology*, 48(2), 352-368.
- Folkes, L. (2022). Re-imagining social mobility: The role of relationality, social class and place in qualitative constructions of mobility. *Sociological Research Online*, 27(1), 136-153.
- Goldthorpe, J.H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon.
- Goldthorpe, J.H. (1992). The promising future of class analysis: A response to recent critiques. *Sociology*, 26(3), 381-400.
- Goldthorpe, J.H. (2000). *On sociology: Numbers, narratives and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University.
- Goldthorpe, J.H., Marshall, G. (1992). The promising future of class analysis: A response to recent critiques. *Sociology*, 26(3), 381-400.
- Harre, R. (1961). *Theories and things*. London: Allen and Unwin.
- Hoskins, K., Barker, B. (2016). Aspirations and young people's constructions of their futures: Investigating social mobility and social reproduction. *British Journal of Educational Studies*, 65(1), 45-67.
- Kalaycıoğlu, S., Türkyılmaz, S., Çelen, Ü., Çelik, K. (2010). Temsili bir örnekleme sosyo-ekonomik statü (ses) ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183-220.
- Karademir Hazır, I., Çelik, K., Kalaycıoğlu, S. (2016). Kuşak içi ve kuşaklararası toplumsal hareketliliğin yörüngesi: Ankara ili örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 36, 175-205.
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, kuramsal değişim ve nüfus* (C. Elitez, Çev.). İstanbul: Timaş.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: industrialization, globalization and social class in Turkey: 1980-2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161-181.
- Keyder, Ç. (1999). Türkiye'de Tarımda Küçük Meta Üretimini Oluşumu. O. Baydar (Yay. haz.), *75 yılda köylerden şehirlere* içinde. Tarih Vakfı Yurt E-Library.
- Lawler, S., Payne, G. (2018). *Social mobility for the 21st century? Everyone a winner?* Abingdon: Routledge.
- Lee, E.M., Kramer, R. (2013). Out with the old, in with the new? Habitus and social mobility at selective colleges. *Sociology of Education*, 86(1), 18-35.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de toplum ve siyaset: Makaleler I*. İstanbul: İletişim.
- Mendick, H., Allen, K., Harvey, L. (2015). We can get everything we want if we try hard: Young people, celebrity, hard work. *British Journal of Educational Studies*, 63(2), 161-178.
- Neuman, W.L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar I. Cilt* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Payne, G., Abbott, P. (1990). *The social mobility of women: Beyond male mobility models*. Basingstoke: Falmer.
- Savage, M. (1997). Social mobility and the survey method: A critical analysis. D. Bertaux ve P. Thompson (Yay. haz.), *Pathways to social class: A qualitative approach to social mobility* içinde (ss. 299-325). Oxford: Clarendon.
- Sayer, A. (2017). *Sosyal bilimlerde yöntem: Realist bir yaklaşım*, (Çev. S. Gürses), İstanbul: Küre.
- Sennett, R., Cobb, J. (2017). *Sınıfın gizli yarıları*, Ankara: Heretik.
- Skeggs, B. (2011). Imagining personhood differently: Personal value and autonomist working-class value practices. *The Sociological Review*, 59(3), 496-513.
- Smith, R.T. (1988). *Kinship and class in the West Indies*, Cambridge: Cambridge University.
- Sorensen, A.B. (1986). Review symposium, Social dynamics: Models and methods by Tuma, N.B., Hannan, M.T. *American Journal of Sociology*, 92(3), 691-706.
- Sönmez, A. (1998). Toplumsal araştırmalarda analiz birimleri olarak aile ve hanehalkının Mahiyet ve yapılarının belirlenmesi sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 115-135.
- Stewart, P.E. (2015). You moved up, did you forget us? The influence of American American intra-familial social mobility on extended family relationships. *J Afr Am St*, 19, 214-232.
- Sunar, L. (2016). Giriş: Türkiye'de tabakalaşma ve eşitsizliği tartışmak. L. Sunar (Yay. haz.), *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde (ss. 1-34). İstanbul: Matbu.
- Sunar, L., Nerse, S., Yalçın, B.K., Otrar, Ö., Kaya, Y., Demiral, S. (2016). *Türkiye sosyoekonomik statü endeksi geliştirme projesi*. 113K506 Sayılı TÜBİTAK SOBAG Projesi.
- Tatlıcan, Ü. (1996). *Mühendisler ve toplumsal hareketlilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Thompson, P. (2004). Researching family and social mobility with two eyes: Some experiences of the interaction between qualitative and quantitative data. *International Journal of Social Research Methodology*, 7(3), 237-257.
- Towsend, P. (1957). *The family life of old people*, London: Routledge and Kegan Paul.

van den Berg, M. (2011). Definitions and expectations of 'moving up' of poor Moroccan women in the Netherlands. *International Sociology*, 26(4), 503-523.